

Recenzenti:

prof. dr. sc. Damir Boras
prof. dr. sc. Stipe Botica

Izdavač:

Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača:

Zdravko Dovedan

Urednik:

Miroslav Tuđman

Tehnički urednik:

Hrvoje Stančić

Dizajn naslovnice:

Ana Zubić

Autor fotografije na naslovnici:

Ivan Šebelja

Lektura:

Ivan Martinčić

Tisak:

Tiskara - Zelina

Naklada:

1.000 primjeraka

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 662696.

ISBN 978-953-175-310-4

**Aleksandru Stipčeviću
s poštovanjem**

Zagreb, 2008.

- Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Zagreb : Filozofski fakultet. Zavod za informacijske studije, 1992.
- Stipčević, A. Kako izbjeći cenzora. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada , 1997.
- Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Zagreb : Školska knjiga, 2004- . 3 sv.
- Stipčević, A. Povijest knjige. 2. proš. i dop. izd. Zagreb : Matica hrvatska, 2006.
- Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : Naklada Benja , 2000.
- Svenonius, E. Intelektualne osnove organizacije informacija. Lokve : Benja, 2005.

CENZURA - NEIZOSTAVAN ČIMBENIK RAZVOJA LJUDSKE MISLI I DRUŠTVA

Ivana Hebrang Grgić

Svakim danom i najzagriženijim ideolozima postaje sve jasnije da su prekinuti tokovi informiranja izvanredno opasni za svako društvo koje te tokove prekida.

A. Stipčević. Cenzura u knjižnicama

1. Uvod

Povijest čovječanstva obilježili su brojni važni ili manje važni izumi. Iz današnje perspektive možemo reći da je najvažnija prekretnica u razvoju ljudske misli bio izum pisma. U trenutku kada je čovjek odlučio znakovima na materijalnoj podlozi zabilježiti govor, ubrzao je protok informacija i stvorio temelj za razvoj znanosti. Pismom je čovjek premostio prostorne i vremenske granice omogućivši informaciji duži vijek, a time i utjecaj na druge ljude, države, društvena uređenja. Od tada do danas, pisana je riječ, bilo da je zabilježena na glinenoj pločici, papiru ili u memoriji računala, ostala najsnažnije oružje koje je stvaralo nove, a rušilo stare vladare, države, religije. Svjesni toga, svi oni koji su bili na vlasti ili su se za nju borili pokušavali su tijekom povijesti na razne načine kontrolirati to snažno oružje donoseći brojne propise i zakone ili pak potajno kažnjavajući "opasne" pisce i izdavače. Takvo provođenje kontrole protoka informacija nazivamo cenzurom.

Aleksandar Stipčević u svom je dugogodišnjem znanstvenom radu veliki dio vremena proučavao upravo fenomen

cenzure u povijesnom kontekstu sudbine cjelokupnog čovječanstva. Cilj ovog rada je, uvidom u cjelokupni znanstveni rad A. Stipčevića vezan uz cenzuru, a na temelju bibliografije njegovih radova, prikazati dostignuća A. Stipčevića na području proučavanja cenzure i njezina utjecaja na društveni i politički život, kako u Hrvatskoj tako i u svjetskoj povijesti. U završnom dijelu rada bit će prikazana današnja cenzura na internetu kojom se A. Stipčević nije sustavno bavio, ali je ona logični nastavak njegova rada. Zanimljivo je svakako spomenuti da A. Stipčević o cenzuri počinje intenzivnije pisati tek nakon 1990. godine, dakle nakon što se Hrvatska oslobodila jednogumnog komunističkog sustava u kojem cenzura "nije postojala", ali se detaljno i pažljivo provodila. A. Stipčević strpljivo je čekao vrijeme kada će o cenzuri moći slobodno pisati i ono je, prema njegovom vlastitom priznanju, došlo i prije nego što mu se nadao. Sam je na svojoj koži tijekom rada u Leksikografskom zavodu iskusio tešku ruku komunističke cenzure, a bio je svjedokom brojnih uništavanja knjiga, od onih nakon Drugog svjetskog rata, do onih za vrijeme srpske agresije na Hrvatsku.

U prvom poglavlju bit će prikazana povijest cenzure i niz primjera na temelju kojih je A. Stipčević donosio zaključke o cenzuri u raznim društveno-povijesnim sistemima. U drugom poglavlju bit će prikazan rad A. Stipčevića vezan uz povijest cenzure u Hrvatskoj. Na kraju će biti ukratko prikazana današnja cenzura, prvenstveno ona na internetu, kao dokaz da cenzura ne nestaje razvojem novih demokracija. U prva dva poglavlja kao izvori će poslužiti znanstveni radovi A. Stipčevića. Poviješću cenzure bavio se u trilogiji koja obuhvaća knjige *O savršenom cenzoru*, *Kako izbjeći cenzora* i *Cenzura u knjižnicama*. Osim navedenih knjiga općenito o cenzuri autor piše i u pojedinim poglavljima *Povijesti knjige* i *Sudbine knjige* te u pojedinim znanstvenim člancima.

Poviješću cenzure u Hrvata A. Stipčević bavi se u znanstvenim člancima, u knjizi *Priča o Hrvatskom biografskom leksikonu*, a detaljan pregled povijesti cenzure u Hrvata donosi u tri dijela (od kojih su objavljena dva, a treći je u pripremi) knjige *Socijalna povijest knjige u Hrvata*.

Polazište za analizu cenzure na internetu u završnom poglavlju rada poslužit će danas važeći zakoni i propisi u pojedinim državama te i izvještaji organizacija koje proučavaju cenzuru na internetu.

2. Povijest cenzure

Stari vijek

Danas ne znamo kada je prvi put u povijesti čovječanstva neka knjiga ili spis uništen ili zabranjen zbog njegove štetnosti za vladajuću ideologiju. Stare civilizacije Mezopotamije i Egipta bile su autokratske i može se pretpostaviti da nije bilo pojedinaca koji su se usudili napisati nešto protiv države.¹ Prva uništavanja knjiga zapravo su ratna spaljivanja knjižnica. Od vremena Nabukodonosora ili Perzijanaca, koji su uništili miletsku knjižnicu, pa sve do danas, agresori u svim ratovima planski uništavaju pisanu riječ nastojeći tako cijelu kulturu poraženog naroda poslati u povijesni zaborav. Jedna od najvećih tragedija pisane riječi kršćansko je spaljivanje aleksandrijske knjižnice 391. godine. Njezinim pljačkanjem i spaljivanjem uništeno je najveće kulturno-povijesno svjedočanstvo grčko-rimske civilizacije.²

Jedan od prvih vladara koji je bez milosti uništavao knjige i kažnjavao pisce koji su se usudili pisati protiv vlasti bio je kineski car Č'in Ši Huang-ti u 3. stoljeću prije Krista. Ne samo da je naredio spaljivanje svih knjiga, nego je i nekoliko stotina učenih ljudi ubio da svojim pisanjem više ne bi ugrožavali vlast. Zanimljiv je ovaj primjer jer je ujedno i prvi zabliježeni primjer najdrastičnijih načina cenzure pisane riječi – spaljivanja knjiga i ubojstva autora. Careva je vlast i nakon toga oslabila, a kasnije generacije trudile su se spasiti ono što je veliki car uništio.

Prvi je na pomisao da iz knjižnica izbaci knjige jednog autora došao rimski car August.³ Knjige velikog rimskog pjesnika Ovidija dao je izbaciti iz knjižnica jer su uzrokovale nemoral u društvu, a autor je otjeran u progonstvo. Ovidije se nakon toga "popravio", što dokazuje da progonstvo autora može biti jako dobra "odgojna" mjera.⁴ Dosjetljivi August bio je i prvi vladar koji je spalio knjigu iz političkih razloga. "Kri-

¹ Stipčević, A. Cenzura kao ograničavajući faktor u širenju informacija. // Informacijske znanosti i znanje / uredili Slavko Tkalac, Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993. , str. 136.

² Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : Naklada Benja, 2000., str. 267

³ Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Zagreb : Filozofski fakultet. Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992., str. 90.

⁴ Stipčević, A. O savršenom cenzoru : iliti priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994., str. 174.

vac", Tit Labien, oduzeo si je zbog toga život šaljući tako poruku vladaru o učinkovitosti spaljivanja nepoželjnih knjiga.⁵

U 1. stoljeću neprilike s pogrđnim spisima imao je i car Neron. Zabranio je spise pisca Fabricija Vejenta i prognao ga iz Italije. No tada se dogodilo ono što će se događati i kasnije u sličnim slučajevima – zabrana je skrenula pažnju čitatelja na Vejentove spise. Slučaj je komentirao povjesničar Tacit rekavši da je zabranjeno djelo zanimljivo sve dok je opasno nabaviti ga, a čim bude slobodno imati ga, pada u zaborav. A. Stipčević nazvao je taj fenomen vejentovim učinkom.⁶

Rimski carevi nisu imali milosti za kršćanske knjige sve do 313. godine kada je car Konstantin Milanskim ediktom prihvatio kršćansku vjeru. U tom će se trenutku sudbina kršćanske knjige promijeniti, a "opasne" će knjige postati one protivne novoprihvaćenoj vjeri.

Srednji vijek

Propašću Zapadnog Rimskog Carstva započinje srednji vijek u kojem je Crkva imala gotovo potpun nadzor nad proizvodnjom knjige. Rijetki su bili pisci koji su se usuđivali napisati nemoralnu knjigu, a djela antičkih pisaca bila su pristupačna samo uskom krugu učenih ljudi. Popisi zabranjenih knjiga u srednjem vijeku nisu bili česti. Crkva je objavila u 5. stoljeću popis *De libri recipiendis et non recipiendis*,⁷ ali ga nije kasnije nadopunjavala jer to, zbog svoje dominacije, nije smatrala potrebnim.

Niti spaljivanja knjiga u europskom srednjovjekovlju nisu bila česta.⁸ Zabilježen je slučaj spaljivanja knjiga heretika Arija u 6. stoljeću, a spaljivanja su bila češća kako se srednji vijek bližio kraju. U 13. su stoljeću često gorile židovske svete knjige.⁹

Zabranjene su se knjige katkad čuvala u arhivima ili knjižnicama da bi poslužile kao dokaz protiv autora i njegovih istomišljenika. Papa Zaharija u 8. stoljeću "spasio" je tako jednu zabranjenu poslanicu sačuvavši je u papinskom arhivu.¹⁰ Takva je cenzorska praksa sačuvana do današnjih dana,

⁵ Sudbina knjige, str. 263.

⁶ O savršenom cenzoru, str. 202.

⁷ Sudbina knjige, str. 190.

⁸ Isto, str. 268.

⁹ Isto, str. 269.

¹⁰ Isto, str. 95.

a zahvaljujući njoj, upravo suprotno od namjera cenzorskih vlasti, veliki je broj knjiga spašen od potpunog uništenja.

U srednjem vijeku sve je češća praksa čišćenja knjiga koje su uglavnom bile dobre i korisne, ali su imale "loša" mjesta. Sv. Jeronim u 4. stoljeću predložio je: "ako u knjigama nade-mo štogod suvišnoga ... to istružemo".¹¹ A. Stipčević ističe da je najviše tekstova tijekom srednjeg vijeka očišćeno inicijativom samih prepisivača, a rjeđe odlukom crkvenih vlasti ili sveučilišta.¹²

Počeci tiskarstva u Europi

Gutenberg je 1455. godine dovršio rad na tiskanju Biblije. Izum tiskarske preše označio je početak novog razdoblja u tehnologiji proizvodnje knjige, ali i u kulturnom razvitku čovječanstva.^{13,14} Crkveni su dostojanstvenici bili uvjereni da im je Bog dao dar kojim će lakše i brže širiti i učvrstiti vjeru u narodu.¹⁵ No uskoro je Crkva shvatila da tisak može biti i opasno oružje u rukama njezinih protivnika. Tiskarsku prešu bilo je relativno lako napraviti, što su uvelike koristili protivnici Crkve, tiskajući tako "opasne" knjige i spise. Broj takvih knjiga ubrzano je rastao, a čak i u slučaju zabrane nije više bilo moguće uništiti sve primjerke kojih je bilo neusporedivo više nego prije rukopisnih primjeraka. Tiskari su se u želji za zaradom sve češće upuštali u tiskanje zabranjenih knjiga koje su bile osobito tražene na tržištu. I crkvene i državne vlasti polako su gubile kontrolu nad radom tiskara. Neposredno prije Gutenbergovoga otkrića u Europi je bilo oko 200 do 300 tisuća rukopisa, a do kraja 15. stoljeća bilo je već oko 20 milijuna primjeraka tiskanih knjiga.¹⁶ Nakon izuma tiska i pada cijene knjiga, ljudi su prestali kupovati knjige samo zato što su im bile potrebne, nego su ih kupovali i zato što bi im jednog dana mogle zatrebati. Tada, tvrdi A. Stipčević, započinje proces sve veće podvojenosti između sadržaja privatnih knjižnica i intelektualnih interesa njihovih vlasnika.¹⁷

¹¹ Isto, str. 211.

¹² Kako izbjeći cenzora, str. 69.

¹³ Sudbina knjige, str. 81.

¹⁴ Stipčević, A. Povijest knjige. 2. prošireno i dopunjeno izd. Zagreb : Matica hrvatska, 2006., str. 354.

¹⁵ Sudbina knjige, str. 82.

¹⁶ Isto, str. 360.

¹⁷ Isto, str. 360.

U strahu od lošeg utjecaja pisane riječi, crkvene i svjetovne vlasti panično počinju tražiti najbolje načine kontrole tiska. Uvođenje preventivne cenzure potaknuto je jednim spisom hrvatskog dominikanca Andrije Jamometića.¹⁸ Prva crkvena preventivna cenzura za sve knjige uvedena je bulom pape Inocencija VIII. godine 1487.¹⁹ Knjige su se pregledavale prije slanja u tisak. Ako su mogle biti tiskane, dobivale su oznaku *imprimatur* (neka se tiska) ili *nihil obstat* (nema zapreke). Te su se oznake navodile u knjizi uz imena cenzora.²⁰

U 15. je stoljeću jedan od najvatrenijih boraca protiv moralne pokvarenosti bio dominikanac Girolamo Savonarola. U Firenci je 1497. godine, uz odobravanje naroda, spalio nemoralne knjige i predmete skupljene po kućama bogataša. Otišao je, međutim, malo predaleko u osuđivanju nemoralnog života tadašnjeg pape Aleksandra VI. pa je i sam spaljen na onom istom trgu, zajedno sa svojim knjigama, uz odobravanje istog onog naroda.^{21, 22}

Šesnaesto stoljeće

Šesnaesto je stoljeće prekretnica u povijesti cenzure – crkva je izgubila kontrolu nad radom tiskara, morala je donositi strože propise i zakone, a prekršitelje kažnjavati. Ideja o tiskarstvu kao božanskom daru ubrzo je zaboravljena i vlasti su krenule u otvorenu borbu protiv tiskane riječi. Četiri su osnovna mehanizma cenzure karakteristična za 16. stoljeće – preventivna cenzura, spaljivanje knjiga, popisi zabranjenih knjiga i obvezatni primjerak.

Da je strah crkvenih vlasti od mogućeg pogubnog utjecaja tiska bio opravdan, dokazao je Martin Luther tiskajući brojne knjige i pamflete protiv pape.²³ Upravo je on, kako tvrdi A. Stipčević, započeo jedno od najtužnijih razdoblja u povijesti knjige spalivši pred vratima Wittenberga 1520. godine knjige kanonskog prava i papinu bulu kojom ga papa osuđuje. Crkva je uzvratila udarac izglasavši Wormski edikt koji je bio znak za početak uništavanja Lutherovih knjiga i spisa.²⁴ Slijedila su brojna spaljivanja – katolici su spaljivali prote-

¹⁸ Isto, str. 85.

¹⁹ Isto, str. 86.

²⁰ O savršenom cenzoru, str. 21.

²¹ Isto, str. 128.

²² Sudbina knjige, str. 272.

²³ Isto, str. 87.

²⁴ Isto, str. 273.

stantske knjige i obratno. Rim je opasnost vidio i u židovskim knjigama. Najjače središte proizvodnje židovske knjige u 16. stoljeću u Europi bila je, zahvaljujući toleranciji vlasti, Venecija. Ipak, 1553. godine, prema naredbi iz Rima, na Trgu Sv. Marka spaljen je veliki broj židovskih knjiga koje su građani, pod prijetnjom kazni, predali inkviziciji.²⁵

Cenzori su u 16. stoljeću započeli praksu objavljivanja popisa zabranjenih knjiga. Prvi su popise počeli objavljivati svjetovni vladari – jedan od prvih bio je engleski kralj Henrik VIII., koji je 1526. godine objavio popis od 18 naslova protestantskih knjiga.²⁶ Ubrzo i crkva shvaća važnost popisa pa je za vrijeme pape Pavla IV., 1559. godine, objavljeno prvo izdanje crkvenog popisa *Index librorum prohibitorum*.²⁷ Popis je brzo popunjavao novim naslovima, a 1564. godine tiskano je novo izdanje dopunjeno pravilima Tridentinskoga koncila. Upravo će ta pravila u deset točaka postati polazište inkviziciji pri odlučivanju koje knjige ili dijelove knjiga treba zabraniti.²⁸ Pravila su, između ostalog, dopuštala i mogućnost ispravljanja ili "čišćenja" knjiga od dijelova koji su suprotni kršćanskom nauku. Papa Klement VIII. naložio je da se u *Indeksu* 1586. godine tiskaju *Instrukcije* koje su trebale pomoći u čišćenju nedoličnih mjesta u knjigama.²⁹ *Indeks* je zapravo postizao vejentov učinak posluživši protivnicima Crkve kao vodič za knjige koje treba pročitati.³⁰ Zanimljivo je da su neki crkveni ljudi, među kojima je bio i papa Siksto V., čuvali u svojim knjižnicama knjige iz *Indeksa*.³¹

Još je jedan cenzorski "izum" obilježio 16. stoljeće – obvezni primjerak. Povijest obveznog primjerka započinje 1537. godine kada je francuski kralj Franjo I. donio tzv. *Naredbu iz Montpellierera*. Svrha *Naredbe* bila je isključivo cenzorska, a cilj joj je bio olakšavanje nadzora nad knjižnom proizvodnjom nametanjem tiskarima obveze slanja knjiga kraljevskoj knjižnici. Uskoro su i drugi europski vladari prihvatili francusku praksu shvativši da je ona najbolji i najsigurniji način kontrole tiska u zemlji.³² A. Stipčević upozorava na podvojenju društveno-povijesnu ulogu obveznog primjerka. U početku je

²⁵ Isto, str. 278.

²⁶ Isto, str. 192.

²⁷ Isto, str. 193.

²⁸ Isto, str. 194.

²⁹ Isto, str. 216.

³⁰ Povijest knjige, str. 497.

³¹ Cenzura u knjižnicama, str. 123

³² Stipčević, A. Obvezni primjerak između kulture i cenzure. // Knjižničarstvo (Osijek), 1, 1(1997), str. 10.

služio isključivo kontroli onoga što se u državi tiska, ali je ujedno bio zaslužan za očuvanje velikog broja tiskanih publikacija. Danas obvezatni primjerak ima isključivo ulogu očuvanja i skupljanja kulturne baštine.

Šesnaesto je stoljeće postavilo i temelj dvama suprotnim konceptima u sastavljanju bibliografija. Godine 1545. Konrad Gesner objavio je bibliografiju *Bibliotheca universalis*³³ istaknuvši u predgovoru svoje otvoreno i tolerantno stajalište prema kojem bibliografija mora sadržavati sva djela bez obzira na vjerska uvjerenja ili mišljenja objavljena u njima.³⁴ Glavni protivnik Gesnerove koncepcije bio je isusovac Antonio Possevino koji je 1593. godine objavio djelo *Bibliotheca selecta*. U njemu je popisao i komentirao samo one knjige koje se smiju čitati i držati u knjižnicama, tj. one knjige koje su u skladu s kršćanskim naukom. A. Stipčević tvrdi da je Crkva upravo tom bibliografijom, kao i *Popisom zabranjenih knjiga*, postavila čvrste brane nabavnoj politici u knjižnicama podredivši je nesmiljenoj protureformatorskoj politici.³⁵

Suprotstavljajući se državnim i crkvenim cenzorima, pisci su počeli izmišljati načine kako da svoja djela objave, a da pri tome izbjegnju oštru ruku cenzure. Domaću cenzuru najlakše je bilo izbjeći tiskanjem knjiga izvan domovine. Tako su se, na primjer, protestantske knjige na hrvatskom i slovenskom jeziku tiskale u Njemačkoj i Italiji, a protestantskim vladarima zadavale su probleme protureformacijske knjige tiskane u katoličkim zemljama.³⁶

Drugi djelotvoran način borbe protiv cenzure bio je objavljivanje netočnih podataka o imenima autora, mjestu tiskanja i o izdavaču.³⁷ Autori su se pokušavali zaštititi potpisujući svoja djela pseudonimima ili ih uopće ne potpisujući.³⁸

Od 17. stoljeća do Francuske revolucije

U 17. i 18. stoljeću popisi zabranjenih knjiga i dalje su najčešći način objavljivanja zabrana. Osim Crkvenog *Indeksa* popise objavljuju i španjolska inkvizicija³⁹, austrijska carica Ma-

³³ Cenzura u knjižnicama, str. 34.

³⁴ Isto, str. 5.

³⁵ Isto, str. 6.

³⁶ Povijest knjige, str. 505.

³⁷ Isto, str. 506.

³⁸ Isto, str. 505.

³⁹ Sudbina knjige, str. 216.

rija Terezija⁴⁰, knjige zabranjuje ruska carica Katarina Velika i mnogi drugi vladari.⁴¹ Sve su češća spaljivanja knjiga koja provode svjetovni vladari pa u to vrijeme gore knjige Johna Milтона, Blaisea Pascala, Rousseaua, Beaumarchaisa i mnogih drugih.⁴²

I dalje se provode čišćenja knjiga. Jedan od najzanimljivijih primjera je čišćenje Boccacciova *Dekameron*, napisanog još u 14. stoljeću. Knjiga je uvrštena već u prvo izdanje *Indeksa*, a slijedila su brojna pročišćena izdanja od kojih su neka također uvrštavana u *Indeks*. Bez obzira na sve, *Dekameron* je bio toliko popularan, čak i među crkvenim ljudima, da nikakva zabrana nije mogla spriječiti ljude da čitaju, a tiskare da tiskaju, originalnu verziju djela. Od velike je pomoći za sudbinu *Dekameron* bila činjenica da je prije raznih čišćenja tiskan u izvornom obliku. Veći će problem biti za autore, ali i za povijest knjige i književnosti, kad autori sami budu prije tiskanja prisiljeni mijenjati originalni tekst.⁴³

U 17. stoljeću pojavili su se novi istomišljenici A. Possevina, ali i K. Gesnera. Tolerantno stajalište zastupa Gabriel Naudé, koji je u priručniku *Advis pour dresser une bibliothèque* 1627. godine preporučio da svaka dobro opskrbljena knjižnica mora nabavljati i knjige heretika.⁴⁴ Poneki su pisci počeli pisati spise u kojima su se zalagali za slobodu tiska. Tako je John Milton 1644. godine u jednom svom spisu odgovorio na novi zakon o preventivnoj cenzuri. Njegove je ideje prihvatio i Francuz Mirabeau 1778. godine u knjizi *Sur la liberté de la presse : imité de l'anglais*. Miltonove, a kasnije i Mirabeauove misli, bit će sastavni dio američke Deklaracije o nezavisnosti (1776. godine) kao i francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina (1789. godine).⁴⁵

Vrijeme uoči Francuske revolucije bilo je vrijeme iznimno jake kontrole tiska. Budući da je potreba da se rukopisi tiskaju u drugim zemljama uvijek jačala kad je jačala cenzura u zemlji, proizvodnja francuskih knjiga procvala je izvan Francuske upravo uoči Francuske revolucije.⁴⁶ Važno svjedočanstvo o povijesti francuske cenzure uoči Revolucije ostavio je Malesherbes, koji je bio na čelu Ureda za cenzuru, a zatim ministar unutarnjih poslova. Napisao je 1758. i 1788. godine

⁴⁰ Isto, str. 198.

⁴¹ Kako izbjeći cenzora, str. 164.

⁴² Povijest knjige, str. 500.

⁴³ Kako izbjeći cenzora, str. 82.

⁴⁴ Cenzura u knjižnicama, str. 81.

⁴⁵ Povijest knjige, str. 508.

⁴⁶ Isto, str. 503.

spise o cenzuri – *Mémoires sur la librairie et sur la liberté de la presse* – u kojima je ustvrdio da se zapravo proizvodnji i raspačavanju štetnih knjiga nikako ne može stati na kraj. Veliki problem vidio je u činjenici da zabranjene knjige ne čita samo običan puk nego i visoki državni dužnosnici.⁴⁷

Od Napoleona do Prvog svjetskog rata

Unatoč svim pozivanjima na potpunu slobodu tiska nakon Francuske revolucije, nova je aristokracija ubrzo shvatila da joj pretjerana sloboda izražavanja može štetiti. Napoleon je zabranjivao "nemoralne" spise⁴⁸, a 1811. godine pokušao je uvesti kontrolu tiska smanjivanjem broja tiskara u Parizu sa 400 na 60.⁴⁹ Ograničenja se nastavljaju i nakon Napoleonova poraza. Posebno se kontroliraju kolporter, a 1851. godine proglašava se zločinom svaka prodaja knjiga političkog sadržaja bez dopuštenja vlasti.⁵⁰ Na optuženičkoj klupi su se 1857. godine u Francuskoj našle čak tri knjige – Flaubertova *Mme Bovary*⁵¹, Baudelaireovo *Cvijeće zla*⁵² i knjiga *Tajne naroda Eugènea Suea*.⁵³ Suđenja su za autore bila mukotrpna, ali dovela su i do porasta njihove popularnosti. Godine 1870. u pariškoj je Nacionalnoj knjižnici stvoren zatvoreni fond nazvan *l'enfer* (pakao) u kojem su bile smještene sve štetne knjige, najčešće okarakterizirane kao erotske i pornografske.⁵⁴

Cenzura u Austrijskoj Carevini u prvoj polovici 19. st. bila je jedna od najsveobuhvatnijih u tadašnjoj Europi. Državni kancelar, knez Metternich, i njegov pomoćnik Josef Sedlnitzky uspostavili su strogu kontrolu pisane riječi pa je bilo nemoguće bilo što tiskati bez dozvole policije. Navest ćemo samo neke mehanizme kojima je austrijska cenzura kontrolirala knjižnu proizvodnju. Tridesetih je godina zabranjen rad kolporterima, a knjige su se smjele prodavati samo u knjižarama da bi prodaju država mogla djelotvorno nadzirati.⁵⁵ Tijekom cijelog 19. stoljeća Austrijska je Carevina provodila detaljne preglede rukopisa prije slanja u tiskaru, kontrola

⁴⁷ Sudbina knjige, str. 297.

⁴⁸ Isto, str. 298.

⁴⁹ O savršenom cenzoru, str. 25.

⁵⁰ Kako izbjeći cenzora, str. 157.

⁵¹ Sudbina knjige, str. 107.

⁵² Isto, str. 108.

⁵³ Isto, str. 109.

⁵⁴ Cenzura u knjižnicama, str. 134.

⁵⁵ Kako izbjeći cenzora, str. 158.

se ponavljala nakon izlaska iz tiska, a prije puštanja knjige u prodaju. Prema zakonu o cenzuri iz 1816. godine knjige su se klasificirale u četiri skupine. One koje su dobile oznaku *admittitur* mogle su se odmah prodavati, one s oznakom *transseat* mogle su se prodavati, ali ne i izlagati u izlozima ni reklamirati. Knjige označene s *erga schedam* imale su više "lošeg" nego dobrog sadržaja pa su se mogle posuđivati samo uz posebno dopuštenje ovlaštenih tijela. Najopasnije su bile knjige s oznakom *damnatur* – one se nisu smjele tiskati ili, ako su već bile tiskane, raspačavati.⁵⁶ Metternich je zabranjivao i uvoz pojedinih protuaustrijskih knjiga u Carevinu. Posebna opasnost prijetila je od tajnog društva karbonara, a njihove su knjige u Carevinu stizale raznim putevima krijumčarenja, a sastavljali su se i mjesečni popisi tiskovina koje se ne smiju uvoziti u državu.⁵⁷

U 19. stoljeću počinju se u Europi otvarati prve pučke knjižnice. Njemački je knjižničar Friedrich Adolph Eberg u spisu *Obrazovanje knjižničara* 1820. godine napisao da knjižničar "ne smije (...) služiti jednostranostima ili zatomiti svoju sposobnost prosuđivanja popuštanjem pred tendencijama i predrasudama koje su lokalne i prolazne".⁵⁸ Otpor prema pučkim knjižnicama posebno je bio jak u Engleskoj, gdje su članovi parlamenta jedva prihvatili 1850. godine Zakon o pučkim knjižnicama (*Public Library Act*).⁵⁹

Totalitarni režimi dvadesetog stoljeća

Dvadeseto je stoljeće obilježeno totalitarnim režimima – komunizmom, fašizmom i nacionalsocijalizmom. Oni su stvorili savršene sustave zakona i propisa kojima su ograničavali slobodu pisane riječi na one publikacije koje su bile po volji vlasti. Neki su režimi knjige javno spaljivali, drugi su ih uništavali u tajnosti, ali s jednakim posljedicama za knjigu.⁶⁰ Preventivna je cenzura provedena vrlo strogo u vrijeme uspostavljanja režima ili u kriznim vremenima. Čim bi opasnost

⁵⁶ Stipčević, A. Selekcija informacija u referativnim publikacijama. // Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža", 1(1991), str. 200.

⁵⁷ Stipčević, A. Libri dei carbonari italiani proibiti dalla censura austriaca in Dalmazia. // Istria e Dalmazia nel periodo Asburgico dal 1815 al 1848. / A cura di G. Padoan. Ravenna : Longo Editore, 1993. str. 69.

⁵⁸ Cenzura u knjižnicama, str. 20.

⁵⁹ Isto, str. 8.

⁶⁰ Sudbina knjige, str. 281.

prošla, cenzura bi postajala "nevidljiva", a strah autora od strogih kazni rezultirao je čestim slučajevima autocenzure.⁶¹

Popisi zabranjenih knjiga objavljivali su se i u dvadesetom stoljeću. Kada su nacionalsocijalisti došli u Njemačkoj na vlast, počeli su sastavljati popise zabranjenih knjiga,⁶² a 1933. godine u Berlinu i još nekim njemačkim gradovima ritualno je spaljen veliki broj knjiga uz izvikivanje nacionalsocijalističkih parola.⁶³ I Staljin je objavio brojne popise, a nastojao je utjecati i na ostale komunističke zemlje šaljući članovima njihovih komunističkih partija upute o tome što smiju čitati.⁶⁴ Lenjinova žena, Nadježda Krupskaja, zadužena za čišćenje ruskih knjižnica, izradila je popis knjiga koje treba izlučiti iz fondova smatrajući da država mora građanima dati do znanja koje je knjige dobro čitati. Zbog Krupskaje je veliki broj knjiga završio u zatvorenim fondovima i tamo su se čuvale najčešće bez mogućnosti pristupa.⁶⁵ Knjižnice su u komunističkim državama bile podređene isključivo vladajućoj ideologiji i nisu imale nikakve objektivnosti niti tolerantnosti prema drugim idejama.⁶⁶ U jednom drugom totalitarnom režimu, onom fašističkom u Italiji, vlasti su sasvim otvoreno tvrdile da školske i pučke knjižnice imaju "nacionalni zadatak" preodgajanja naroda u fašističkom duhu te da "moraju sudjelovati u duhovnom smislu u vojnoj pripremi zemlje".⁶⁷

Praksu izbacivanja "štetnih" podataka iz referativnih publikacija u dvadesetom je stoljeću započeo Lenjin suprotstavljajući se "buržoaskom objektivizmu".⁶⁸ Takvih je izbacivanja bilo u svim totalitarnim režimima dvadesetog stoljeća.

Brojne represije, čišćenja i spaljivanja knjiga kao i progone autora rezultirali su kod pisaca pronalaženjem niza načina borbe protiv cenzure. Često su svoja djela krijumčarili u inozemstvo i tamo ih tiskali. Poneki bi dostigli svjetsku slavu ne samo zbog kvalitete djela nego i zbog činjenice da su u svojoj zemlji proganjani. Veliku važnost u društvenim i političkim previranjima u komunističkim zemljama, a prvenstveno u SSSR-u, ima tzv. samizdat. Samizdat ne označava samo vla-

⁶¹ O savršenom cenzoru, str. 13.

⁶² Sudbina knjige, str. 199.

⁶³ Isto, str. 283.

⁶⁴ O savršenom cenzoru, str. 91.

⁶⁵ Cenzura u knjižnicama, str. 132.

⁶⁶ Isto, str. 14.

⁶⁷ Isto, str. 15.

⁶⁸ Selekcija informacija u referativnim publikacijama, str. 201.

stiju nakladu i zabranjenu izdavačku djelatnost, nego i cijeli društveni pokret protiv vladajuće klase.⁶⁹

Nakon pada pojedinih totalitarnih režima, nove su vlasti naslijedile niz problema. Jedan od najvećih bio je nagomilani broj nepotrebnih knjiga u knjižnicama koje je bivši sistem sustavno nabavljao. Padom nacionalsocijalizma, fašizma i komunizma uništavane su velike količine raznih propagandnih knjiga, opsežna sabrana djela državnih čelnika i sl. Katkad su donošeni zakonski propisi po kojima je suviše knjige trebalo uništiti, a ponekad su se knjige uništavale bez prisile vlasti. A. Stipčević tvrdi da je teško u povijesti europske knjige naći razdoblje u kojem je bez prisile vlasti uništeno toliko knjiga koliko je uništeno nakon propasti komunističkog svijeta.⁷⁰

Treba na kraju napomenuti da i demokratske države dvadesetog stoljeća katkad provode kontrolu pisane riječi, ali znatno manje od totalitarnih država. Demokratske države donose niz zakona i propisa u kojima zagovaraju slobodu izražavanja i jednakost pristupa informacijama za sve, a knjižničarske i druge udruge donose etičke kodekse ponašanja. Novi će problemi vezani uz pristup informacijama nastati krajem dvadesetog stoljeća kada se u svijetu počinje ubrzano širi upotreba interneta.

3. Cenzura i Hrvati

Zabrane, spaljivanja i popisi

Ne postoji nikakav povijesni dokaz da je neka knjiga u hrvatskim zemljama u srednjem vijeku bila formalno zabranjena. Stizale su, naravno, do učenih građana u gradskim sredinama vijesti o knjigama koje je Crkva zabranila, a hrvatski su crkveni dužnosnici pazili da takvih knjiga ne bude u crkvenim knjižnicama.⁷¹

U krajevima pod mletačkom vlašću priređivale su se lomače za knjige pa je tako u Zadru 1553. godine zabilježeno spaljivanje židovskih knjiga. Odluke o spaljivanjima donosile su uglavnom mletačke vlasti, ali katkad i lokalne.⁷² I u drugim su dijelovima Hrvatske gorjele knjige, a mnoge protestantske

⁶⁹ Kako izbjeći cenzora, str. 130.

⁷⁰ Sudbina knjige, str. 358.

⁷¹ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : knjiga I. Zagreb : Školska knjiga, 2004., str. 242.

⁷² Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : knjiga II. Zagreb : Školska knjiga, 2005., str. 255.

knjige namijenjene hrvatskom tržištu iz uraške tiskare nisu nikada ni došle do Hrvatske jer su spaljivane u Austriji ili Sloveniji.⁷³ Postoji niz podataka o čuvanju "nepoželjnih" knjiga u hrvatskim knjižnicama. Tako su dubrovački dominikanci čuvali Aristotelovu *Metafiziku*, Zagrebačka je biskupija u knjižnici čuvala alkemijske spise i spise o crnoj magiji, a u ponekim su se knjižnicama mogli naći i astrološki spisi.⁷⁴ I knjižnice u franjevačkim samostanima čuvala su poneke primjerke zabranjenih knjiga.⁷⁵ Zabranjene su se knjige u knjižnicama pri crkvama i samostanima čuvala najčešće da bi crkveni ljudi koji su se bavili cenzurom mogli proučiti o čemu se u knjigama radi te se tako lakše boriti protiv "loših" knjiga. Zabranjene knjige čuvala su se i u privatnim knjižnicama. Zabranjeno Danteovo djelo *De Monarchia* čuvalo se u 15. stoljeću u jednoj privatnoj dubrovačkoj knjižnici, a u isto je vrijeme jedan dubrovački vlastelin benediktinskom samostanu na Lokrumu darovao primjerak Boccacciova *Dekameron*. Čuvanje zabranjenih knjiga u privatnim knjižnicama dubrovačkih građana bilo je moguće zbog specifične strukture dubrovačke vlasti u kojoj crkvena vlast nije bila dominantna nad svjetovnom.⁷⁶

Za hrvatske su autore nevolje sa cenzurom postale veće izumom tiska. Već smo spomenuli da je Andrija Jamometić potaknuo europske cenzore na uvođenje preventivne cenzure.⁷⁷ Knjige koje su se tiskale na teritoriju Mletačke Republike provjeravali su mletački cenzori. Zbog nepoznavanja jezika, cenzori su angažirali povjerljive Hrvate, čija su dopuštenja za tisak otisnuta u samim knjigama. U dijelovima Hrvatske koji nisu bili pod mletačkom vlašću propisi o cenzuri nisu bilo toliko strogi, a može se pretpostaviti da cenzori katkad nisu ni čitali rukopise autora za koje su bili sigurni da žive "u skladu s vjerom i dobrim običajima."⁷⁸

Na crkvenu preventivnu cenzuru posebno se okomio koparski biskup Petar Pavao Vergerije ml. koji je odmah nakon objavljivanja Crkvenog popisa *Index librorum prohibitorum* oštrim riječima u otvorenom pismu kritizirao sastavljače popisa kao neznalice. Vergerije, između ostalog, postavlja pita-

⁷³ Isto, str. 257.

⁷⁴ Isto, str. 244.

⁷⁵ Stipčević, A. Zabranjene knjige u franjevačkim knjižnicama u Hrvatskoj. // Knjižnica Franjevačkog samostana Kloštar Ivanić : zbornik. Kloštar Ivanić : Franjevački samostan, 2000., str. 15-18.

⁷⁶ Socijalna povijest knjige u Hrvata, 2, str. 49.

⁷⁷ Sudbina knjige, str. 84. i Socijalna povijest knjige u Hrvata, 1, str. 214.

⁷⁸ Socijalna povijest knjige u Hrvata, 1, str. 216.

nje rimskim inkvizitorima zašto su na popis uvrštavali sva djela pojedinih autora, a ne samo ona koja su štetna za vjeru te zašto nisu iste kriterije upotrijebili i za druge autore, npr. Dantea i Boccaccia, zabranjujući samo pojedina njihova djela. Vergerije inkvizitorima prigovara i nedosljednost u zabranjivanju prijevoda Biblije na jezike slavenskih naroda, a u *Popisu* je bio niz prijevoda Biblije na druge zapadnoeuropske jezike. Na Vergerijeve se primjedbe inkvizitori nisu previše obazirali, a njegove su spise redovito uvrštavali u popise zabranjenih knjiga.⁷⁹ U Crkvenom su *Indeksu* svoje mjesto našle i knjige brojnih drugih Hrvata – Matije Vlačića Ilirika, Matije Grbića, Pavla Skalića, Grgura Šibenčanina, Mavra Orbina, Matije Frkića, a posebno su tragične sudbine Markantuna de Dominisa i Franje Petrića. Markantun de Dominis uporno je pisao protiv pape pa je, bez obzira na pokajanje, umro u zatočeništvu.⁸⁰ Franjo Petrić, naprotiv, nije se želio zamjeriti papama i inkviziciji i nije mu bilo jasno kako je Kongregacija za *Indeks* mogla zaključiti da u njegovu djelu *Nova de universis philosophia* čak sto mjesta treba ispraviti. Pokušavao je inkviziciji dokazati da je krivo protumačila njegove misli. Na kraju je morao popustiti i pristati na čišćenje "loših" mjesta, ali umro je prije nego što je očistio svoje djelo.⁸¹

Veliki je broj hrvatskih pisaca pisao na latinskom jeziku želeći svoja djela učiniti razumljivim širem krugu učenih ljudi. Međutim, ta su se djela brže našla na udaru inkvizicije od djela pisanih na hrvatskom jeziku. U crkvenim popisima zabranjenih knjiga nema niti jedne knjige napisane na hrvatskom jeziku.⁸² Bez obzira na to što je Vergerija lutilo marginaliziranje hrvatskih pisaca od crkvenih i svjetovnih vlasti, upravo je manje izravni nadzor inkvizicije nad djelima na hrvatskom jeziku omogućio slobodnije izražavanje hrvatskim autorima.⁸³ Poneka su se djela hrvatskih autora našla na udaru svjetovnih vlasti. Mletačke su vlasti u 18. stoljeću zabranile uvoz knjige *De Regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae* Baltazara Adama Krčelića.⁸⁴ Ista je vlast spalila i knjigu

⁷⁹ Stipčević, A. Petar Pavao Vergerije ml. I rimska inkvizicija. // Acta Histriae (Koper) 7, 2(VIII)(1999), str. 58 i Socijalna povijest knjige u Hrvata 2, str. 224.

⁸⁰ Stipčević, A. La censura veneziana e il libro in Dalmazia. / Il libro nel bacino adriatico (secc. XV-XVIII). / A cura di S. Graciotti. Firenze : Leo Olschki, 1992., str. 47.

⁸¹ Sudbina knjige, str. 232-234.

⁸² Isto, str. 213.

⁸³ Socijalna povijest knjige u Hrvata, 2, str. 240.

⁸⁴ Isto, str. 233.

*Cvit razgovora naroda i jezika Iliričkoga aliti arvacckoga fra-njevca Filipa Grabovca.*⁸⁵ U prethodnom su poglavlju spominjani popisi zabranjenih knjiga carice Marije Terezije i Metternichova cenzura u 19. stoljeću, koja se odnosila i na hrvatske autore i knjige. Nisu, na žalost, samo stranci osuđivali hrvatske knjige. Hrvatski prijevod *Biblije* Bartola Kašića nije tiskan zbog zabrane, a u donošenju te zabrane sudjelovali su i neki Hrvati.⁸⁶ Domaća je cenzura očistila i rukopise Serafina Marije Crijevića nakon njegove smrti.⁸⁷ Crkvene i svjetovne vlasti izvan Hrvatske često su angažirale Hrvate za cenzuru knjiga na hrvatskom jeziku. Tako su poslove cenzure među ostalima obavljali i Bartol Kašić, Ivan Dživo Držić, Antun Bogdanović, a najviši položaj među cenzorima hrvatskih knjiga imao je ugledni dubrovački diplomat, znanstvenik i filozof Stjepan Gradić, koji je bio upravitelj Vatikanske knjižnice i stručni savjetnik za cenzuru u Kongregaciji za Indeks.⁸⁸

Tiskarstvo u Dalmaciji i venecijanska cenzura

Bez obzira na tuđinsku vlast i na protivnike tiskarstva koji su mislili da ono može biti opasno oružje u borbi protiv crkve i morala, u Hrvatskoj su u 15. i 16. stoljeću djelovale glagoljaške tiskare. Postoji i niz neuspješnih pokušaja otvaranja tiskara, od pokušaja u Dubrovniku 1514. godine, u Zadru krajem 16. stoljeća i u Splitu 1713. godine. Povjesničari su najčešće razloge neuspješnim otvaranjima tiskara pronalazili u pritisku venecijanskih vlasti. Povjesničar Šime Ljubić u 19. stoljeću smatrao je da je Venecija namjerno htjela onemogućiti znanstveni napredak u Dalmaciji.⁸⁹ U 20. stoljeću Vjekoslav Klaić izražava mišljenje da mletačka vlada nije dopuštala otvaranje tiskara u Dalmaciji između ostalog i zato da bi lakše cenzurirala hrvatske knjige koje su se tiskale u Veneciji. Kao dokaz takvim tvrdnjama poslužila je činjenica da se tiskare počinju otvarati u Dalmaciji tek nakon pada Mletačke Republike 1797. godine.⁹⁰ A. Stipčević ne slaže se s tvrdnjom o

⁸⁵ Isto, str. 231.

⁸⁶ Isto, str. 236.

⁸⁷ Isto, str. 238.

⁸⁸ Isto, str. 243.

⁸⁹ Stipčević, A. La politica di Venezia nei iguardi della fondazione di stamperie in Dalmazia. // I rapporti politici e diplomatici. Atti del Congresso di Ancona-Jesi-Fabriano-Senigallia-S. Marino. 28 febbraio - 4 marzo 1987. Roma : Centro di studi sulla storia e la civiltà adriatica. 1988., str. 135.

⁹⁰ Socijalna povijest knjige u Hrvata, 2, str. 23.

venecijanskom sprječavanju otvaranja tiskara u dalmatinskim gradovima. Istina je da je prvu tiskaru u Dubrovniku otvorio Carlo Antonio Occhi tek 1783. godine, ali razlog tome može se tražiti u oprezu dubrovačkih vlasti koje su se bojale novih ideja, a ne u želji Venecije da ometa osnutak tiskara. Occhi je mogao započeti raditi tek kad su se dubrovačke vlasti uvjerile da će moći nadzirati njegov rad. Dubrovčani su pri tome bili stroži od mletačkih vlasti, zahtijevajući dug postupak pred-cenzure prije dobivanja dopuštenja za tisak.⁹¹ Treba napomenuti da je Dubrovnik bio nezavisan od venecijanske vlasti pa ona niti nije mogla donositi odluke o otvaranju tiskara Dubrovniku. A. Stipčević stoga zaključuje da su sami Dubrovčani "krivci" za tako kasno otvaranje tiskare. Drugi razlog neotvaranja tiskara u Dubrovniku, ali i u ostalim dalmatinskim gradovima, gospodarske je prirode. Knjižno tržište za knjige na hrvatskom jeziku bilo je premalo da bi se tiskarstvo isplatio, a za knjige na talijanskom i latinskom jeziku velika je bila konkurencija venecijanskih tiskara.⁹² Ne treba zaboraviti niti činjenicu da su gradske vlasti dalmatinskih gradova radije brigu oko cenzure prepuštale Veneciji nego da same imaju probleme vezane uz eventualno tiskanje nepoželjnih knjiga.⁹³

Austrijska cenzura na hrvatskim prostorima

Austrijska je cenzura, kako smo već spomenuli, imala osobito dobro razrađen sustav kontrole tiska koji se primjenjivao u dijelovima Hrvatske pod austrijskom vlašću.⁹⁴ U to je vrijeme u rijetko kojoj europskoj zemlji cenzura imala tako teške posljedice za pisanu riječ kao u Hrvatskoj - knjižna proizvodnja na hrvatskom jeziku tek se počela razvijati, a našla se na udaru jednog od najsavršenijih cenzorskih sustava.⁹⁵ Ideje hrvatskog narodnog preporoda bile su posebno opasne za interese Beča i Budimpešte, a situacija postaje posebno teška za hrvatsku knjigu nakon zabrane upotrebe ilirskog imena 1843. godine i imenovanja novog cenzora u Zagrebu. Na pritiske su Ilirci odgovorili pokretanjem lista *Branislav* 1843. godine,

⁹¹ La politica di Venezia nei iguardi della fondazione di stamperie in Dalmazia, str. 138.

⁹² Socijalna povijest knjige u Hrvata, 2, str. 27.

⁹³ La politica di Venezia nei iguardi della fondazione di stamperie in Dalmazia, str. 140.

⁹⁴ Selekcija informacija u referativnim publikacijama, str. 200.

⁹⁵ Stipčević, A. Borba protiv cenzure u Hrvatskoj u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda. // Zadarska smotra (Zadar), 42, 6(1993), str. 27.

koji su tiskali u Beogradu i krijumčarili u Hrvatsku. U časopisu su izlazili članci, često nepotpisani, kojima su autori prosvjedovali protiv ograničenja cenzure iznoseći primjere sudbina pojedinih knjiga, časopisa i autora. Nakon formalnog ukinuća cenzure 1848. godine, hrvatski se pisci otvoreno suprotstavljaju cenzuri. Iz tog vremena datira članak, nepotpisan ali bez sumnje autora Josipa Dvoranića, *Sloboda štampe* u Gajevoj *Danici*. Autor navodi loše strane cenzure i zaključuje da ona "mnogostruko unazađuje znanost i književnost".⁹⁶ Posebno govori o autocenzuri koju autori provode u strahu od vlasti. Sloboda tiska, prema Dobraniću, neće ugroziti moral ni vjeru, niti će biti opasna za vlast jer iz prošlosti znamo da je najviše nereda i nemira bilo tamo gdje nije bilo slobode tiska.⁹⁷

Habsburška je vlast u Istri i Dalmaciji između 1815. i 1848. godine donijela niz zabrana uvoženja knjiga tajnog društva karbonara koje je djelovalo u Italiji, a pokušavalo je svoj utjecaj proširiti i na područje Istre i Dalmacije. Vlasti su nastojale u samom začetku spriječiti utjecaj novih i revolucionarnih ideja. U zadarskom Državnom arhivu postoje popisi velikog broja zabranjenih knjiga s početka 19. stoljeća. Postoje i policijski zapisi koji potvrđuju da su knjige karbonara u Carstvo unosili trgovci, studenti, umjetnici, a policija je često unaprijed informirana o putevima krijumčarenja.⁹⁸

Od propasti Austro-Ugarske do kraja Drugog svjetskog rata

Nekoliko znanstvenih radova A. Stipčevića bavi se isključivo cenzurom u Hrvatskoj u dvadesetom stoljeću. Hrvatska je u dvadesetom stoljeću promijenila niz vladavina i državnih uređenja koja su provodila kontrolu pisane riječi. Hrvatski su se intelektualci nadali da će propašću Austro-Ugarske Monarhije doći kraj čvrstoj kontroli tiska, ali uskoro su shvatili da će Država Srba, Hrvata i Slovenaca biti paravan za provođenje velikosrpske politike, pogotovo nakon uspostave šestosiječanjske diktature. Zatvarane su brojne knjižnice i čitaonice koje su imale hrvatsko ime – hrvatskoj pučkoj knjižnici u Oriovcu zabranjen je rad 1929. godine, a hrvatska je čitaonica u Vrpolju morala 1931. godine izbaciti pridjev "hrvatska" iz naziva i otkazati pretplatu na izdanja hrvatskih izdavača te

⁹⁶ Isto, str. 31.

⁹⁷ Isto, str. 32.

⁹⁸ Libri dei carbonari italiani proibiti dalla censura austriaca in Dalmazia, str. 73.

početi naručivati srpske publikacije.⁹⁹ Zabranjeno je osnivanje "Narodne čitaonice" u Donjoj Bedekovčini 1934. godine zbog straha vlasti da će njezin rad biti na hrvatskim nacionalnim pozicijama. Postoji niz sličnih primjera koji dokazuju da je ideja o jedinstvu i ravnopravnosti južnoslavenskih naroda potpala pod službu velikosrpske politike.¹⁰⁰

Nove nevolje za hrvatski narod i za hrvatsku knjigu nastaju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Među prvim potezima vlasti bilo je izdavanje *Upozorenja školskim knjižnicama*, prema kojem se sve knjige na cirilici i u srpskom duhu, ako nemaju znanstveni sadržaj, moraju izlučiti iz knjižnica.¹⁰¹ Nadopuna *Upozorenju* bila je *Naredba o izlučivanju knjiga iz školskih knjižnica* iz rujna 1941. godine, u kojoj je detaljnije objašnjeno koje se knjige moraju izlučiti. Početkom 1942. godine izišao je *Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* prvenstveno namijenjen knjižarima, ali naknadno je trebao biti dostavljen i narodnim knjižnicama. Do danas su sačuvana samo dva primjerka iz kojih se vidi da su sastavljači *Popisa* imena poznatih pisaca često navodili pogrešno. Osim toga, na popisu je niz autora koji nisu mogli biti štetni u hrvatskoj sredini. A. Stipčević zato zaključuje da su se sastavljači popisa vodili nacionalsocijalističkim *Popisom štetnih i nepoželjnih knjiga* koji je od 1936. do 1944. godine redovito nadopunjavao novim imenima. Bez obzira na sve upute i propise, hrvatski knjižničari za vrijeme NDH nisu provodili veća čišćenja knjižnica.¹⁰²

Komunistički režim u Hrvatskoj

Propašću NDH, stvaranjem Jugoslavije i uspostavom komunističkog režima, u Hrvatskoj nastupa novo teško razdoblje za sudbinu pisane riječi. Po uzoru na druge totalitarne države dvadesetog stoljeća – Hitlerovu Njemačku, Mussolinijevu Italiju i Staljinov SSSR – i Titova je Jugoslavija provodila strogu kontrolu svega što se u državi objavljuje, a autore nepoželjnih knjiga strogo je kažnjavala. Iako se novostvorena država hvalila potpunom demokracijom ne priznajući službeno postojanje cenzure, "nevidljiva" cenzura onemogućavala je ti-

⁹⁹ Zabranjene knjige u franjevačkim knjižnicama u Hrvatskoj, str. 40.

¹⁰⁰ Isto, str. 41.

¹⁰¹ Stipčević, A. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine : prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 43, 3(2000), str. 92.

¹⁰² Isto, str. 97.

skanje nepoželjnih knjiga, a autore je kažnjavala progonima, zatvorima, i oduzimanjem osnovnih egzistencijalnih uvijeta. Poseban, do tada nezabilježen, oblik cenzure, bio je nadzor koji su provodili radnici u tiskarama.¹⁰³ Njihove "samoupravne" odluke zapravo nisu bile odluke radnika nego su ih prije sastanaka samoupravnih organa u tiskari donosili partijski komiteti. Budući da cenzura u Jugoslaviji prema zakonima nije postojala, donošenje i provođenje takvih odluka bilo je nezakonito. U cijelom postupku gotovo ništa nije zapisivano pa je do danas sačuvano malo pisanih dokaza.¹⁰⁴ Odlukom radnika u tiskarama onemogućeno izdavanje niza publikacija – stranačkog lista Hrvatske seljačke stranke 1945. godine, lista *Magjarusag* iste godine, časopisa *Kritika* 1954. godine. Poseban je slučaj zbornika *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* iz 1968. godine, koji su odbile tiskati četiri tiskare.¹⁰⁵ Zbornik je konačno tiskan tek nakon pada komunizma, 1992. godine. Nakon sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije u Karađorđevu 1971. godine počele su nevolje i za *Hrvatski tjednik*. Radnici Vjesnikove tiskare navodno su odlučili da neće tiskati broj koji je bio u postupku, a prava je istina da je odluku o prestanku izlaženja *Hrvatskog tjednika* donio partijski vrh. Neki članovi uredništva i suradnici osuđeni su na zatvorske kazne, a nakon izlaska iz zatvora nisu se mogli nigdje zaposliti.¹⁰⁶ Navodeći još niz sličnih primjera, A. Stipčević zaključuje da radnici u tiskarama nisu uopće krivi za ulogu koja im se pripisivala u odbijanju tiskanja pojedinih publikacija.¹⁰⁷ "Odluke" radnika bile su samo paravan za nemilosrdno provođenje cenzure, a najbolji dokaz za to jest činjenica da su upravo radnici u tiskarama ponekad uspijevali otisnuti manji broj primjeraka zabranjene publikacije.

U ovom kratkom pregledu cenzure u Hrvatskoj u dvadesetom stoljeću došli smo do knjige koju je napisao A. Stipčević kao jedna od izravnih žrtava cenzure u komunističkoj Hrvatskoj. Riječ je o knjizi *Priča o hrvatskom biografskom leksikonu*, koja nosi i znakovit podnaslov – *Pokušaj ubojstva jedne knjige*. A. Stipčević, u vrijeme kada je prva knjiga *Leksikona* bila pripremljena za tisak 1983. godine, preuzeo je dužnost glavnog urednika. Na temelju vlastitog iskustva i iskustva koje je naučio baveći se poviješću knjige, znao je da će HBL

¹⁰³ Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj : 1945.-1990. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 48, 3-4(2005), str. 2.

¹⁰⁴ Isto, str. 3.

¹⁰⁵ Isto, str. 7.

¹⁰⁶ Isto, str. 10.

¹⁰⁷ Isto, str. 15.

izazvati neprilike čim bude objavljen. Zbog toga je pomno bilježio sve događaje i sva imena vezana uz HBL, nadajući se da će doći vrijeme kada će smjeti objaviti pravu istinu. Nećemo ovdje ulaziti u pojedinosti niti navoditi imena svih sudionika burnih događanja oko HBL-a, ali navest ćemo glavne razloge nezadovoljstva tadašnjih komunista objavljivanjem nacionalnog biografskog leksikona. Prva je knjiga HBL-a bila izrađena u skladu s kriterijima koji se primjenjuju u zapadnim demokratskim zemljama. Prvi i najvažniji razlog nezadovoljstva hrvatskih i jugoslavenskih partijskih krugova bio taj što je jedna takva edicija uopće objavljena.¹⁰⁸ Drugi razlog nezadovoljstva vezan je uz naslov edicije. Tijekom rada na prvoj knjizi edicije, bez ikakve formalne odluke, radni je naslov postao *Biobibliografski leksikon Hrvatske*.¹⁰⁹ Kasnije će se u nizu rasprava pokazati da je tadašnjim vlastima najviše smetala upravo promjena naslova u *Hrvatski biografski leksikon*.¹¹⁰ Da je u naslovu stajala formulacija "hrvatsko-srpski biografski leksikon" vjerojatno ne bi bilo nikakvih neprilika oko njegova objavljivanja.¹¹¹ Idući problem koji valja spomenuti jest predgovor objavljen u prvoj knjizi. Tadašnji su ga rukovodioci željeli prikazati najproblematičnijim dijelom edicije¹¹² – neki od njih smatrali su nedopustivim nenaglašavanje srpskog naroda u Hrvatskoj¹¹³, a druge je smetalo što u predgovoru nije posebno naglašeno da će u leksikon biti uvrštene i negativne ličnosti.¹¹⁴ Veliki "problem" HBL-a bio je i abecedarij. U abecedariju je, prema mišljenju vlasti, bilo previše svećenika, a premalo "zaslužnih revolucionara". Osim toga, vlasti su očekivale da se abecedarij potpuno dovrši i tiska, što je gotovo nemoguće jer se abecedarij pri radu na ovakvim edicijama neprestano mijenja i nadopunjuje.¹¹⁵ Veliki problem za uredništvo bili su i Srbi u Hrvatskoj. Vladajuće strukture nikako nisu prihvaćale objašnjenje da su Srbi uvrštavani po istim kriterijima kao i Hrvati, Talijani ili pripadnici bilo kojeg drugog naroda.¹¹⁶ Poneki su kritičari prigovarali dužini pojedinih

¹⁰⁸ Stipčević, A. *Priča o hrvatskom biografskom leksikonu : pokušaj ubojstva jedne knjige*. Zagreb : Matica hrvatska, 1997., str. 6.

¹⁰⁹ Isto, str. 26.

¹¹⁰ Isto, str. 126.

¹¹¹ Isto, str. 131.

¹¹² Isto, str. 97.

¹¹³ Isto, str. 45.

¹¹⁴ Isto, str. 58.

¹¹⁵ Isto, str. 93.

¹¹⁶ Isto, str. 99.

biografija smatrajući da zaslužni komunisti imaju "pravo" na više redaka od svećenika.¹¹⁷

Gotovo sve navedene kritike mogle bi se svesti na jednu, nejasno formuliranu, prema kojoj HBL-u nedostaje "marksistički pristup". Tadašnja je ideologija marksizam smatrala jedinim ispravnim znanstvenim pristupom pa uredništvu nije preostalo ništa drugo nego braniti se obećanjima da će u drugoj knjizi edicije biti više "marksističkog" pristupa.

Vladajuća je ideologija nastojala na razne načine spriječiti izlaženje HBL-a – policija je oduzimala primjerke u knjižarama,¹¹⁸ slijedili su napadi u novinama, organizirane su rasprave o HBL-u, smjenjivani su članovi uredništva, a "slučajem" se bavila Osnovna organizacija SK u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu.¹¹⁹ O HBL-u raspravljalo se i na sjednicama CK SKH, od uredništva su zatražene detaljne analize da bi se otkrili "krivci" za sve propuste,¹²⁰ a kočio se i rad na drugoj knjizi edicije. Druga je knjiga izišla neposredno prije prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj pa je njezinu sudbinu označio samo jedan mali napad koji je ostao gotovo nezamijećen. Ovaj kratki prikaz "slučaja HBL" možemo zaključiti riječima A. Stipčevića – i najgori demokratski režimi bolji su od najboljih totalitarnih, posebice u vrijeme kada brza informacija i njihova opća dostupnost postaju *conditio sine qua non* napretka ljudskog roda.¹²¹

Srpska agresija na Hrvatsku

Godine 1991., ubrzo nakon raspada Jugoslavije i komunističkog režima, započela je srpska agresija na Hrvatsku. JNA i srpske paravojne postrojbe sustavno su razarale knjižnice, a cilj je bio uništenje hrvatske kulture i povijesti. Tijekom srpske agresije uništeno je ili oštećeno ukupno 66 knjižnica u Hrvatskoj – u Vukovaru, Vinkovcima, Osijeku, Iloku, Sisku, Pakracu, Zadru, Dubrovniku i drugim napadnutim gradovima.¹²² Najstarija oštećena knjižnica jest knjižnica dubrovačkog franjevačkog samostana, iz koje su, na sreću, pravovremeno sklonjene inkunabule i rukopisi. U Zadru je JNA prili-

¹¹⁷ Isto, str. 101.

¹¹⁸ Isto, str. 35.

¹¹⁹ Isto, str. 107.

¹²⁰ Isto, str. 138.

¹²¹ Isto, str. 8.

¹²² Stipčević, A. *Biblioteche distrutte e roghi di libri in Croazia 1991.* // *Il Bibliotecario* (Roma), 31(1992)(gennaio-marzo), str. 158.

kom povlačenja uništavala nesrpske knjige iz svojih knjižnica uzimajući za kriterij pismo – na lomači koja je gorila dvadeset dana spaljene su sve knjige pisane latinicom.¹²³

Stradanje knjiga u knjižnicama u ratovima može biti namjerno ili nehotično.¹²⁴ A. Stipčević iznosi niz dokaza da je uništavanje hrvatskih knjižnica u srpskoj agresiji bilo namjerno. Knjižnice su često precizno gađane jer su oni koji su gađali donedavno živjeli u napadnutim gradovima i točno su znali što treba pogoditi. U Vinkovcima je nakon prvog napada požar u knjižnici ugašen, a odmah potom slijedio je drugi direktni napad u kojem je cijela knjižnica uništena. U uništenim je knjižnicama nakon odlaska okupatora pronađen veliki broj knjiga izrešetan mecima.

Uz hrvatske knjige, slična uništavanja doživjele su i knjige u Sarajevu i na Kosovu,¹²⁵ što dokazuje da su srpski agresori nastojali sustavno uništiti kulturu svih nesrpskih naroda na području bivše Jugoslavije.

4. Cenzura na internetu

Vrste i načini provođenja cenzure na internetu

U devedesetim godinama dvadesetog stoljeća ljudska je komunikacija doživjela još jednu veliku revoluciju, najveću nakon izuma tiska – razvojem internetske komunikacije otvorene su nove mogućnosti širenja informacija. Uz preduvjet da postoji odgovarajuća tehnička podrška, internet na najbrži mogući način ubrzava protok informacija. Jednostavno i brzo objavljivanje bilo kakvih informacija s bilo kojeg računala u svijetu otvorilo je nova pitanja vezana uz dostupnost informacija, a čak su i najveće svjetske demokratske države uočile potrebu kontrole pristupa informacijama na internetu.

Prema intenzitetu internetska cenzura može biti potpuna, djelomična ili odabrana. Potpuna i djelomična cenzura provodi se uglavnom u totalitarnim državama. Odabrana cenzura jest ona kojom institucije u demokratskim državama odabiru sadržaj štetan pojedinim grupama korisnika, npr. djeci.

¹²³ Stipčević, A. *Tajni srpski plan : uništenje hrvatskih biblioteka.* // *Globus*, br. 77. od 29. svibnja, 1992., str. 50.

¹²⁴ *Sudbina knjige*, str. 368.

¹²⁵ Stipčević, A. *Albanska knjiga pod srpskom čizmom.* // *Globus*, br. 34. od 2. kolovoza, 1991., str. 38 i Stipčević, A. *The oriental books and libraries in Bosnia during the war : 1992-1994.* // *Libraries and Culture* (Austin), 33, 3(1998), str. 277.

Četiri su osnovne vrste cenzure na internetu – politička cenzura, sigurnosna cenzura, cenzura internetskih alata i društvena cenzura. Politička cenzura odnosi se na ograničavanje pristupa informacijama koje su u suprotnosti s vladajućom ideologijom te obuhvaća i vjersku cenzuru, ugrožavanje ljudskih prava i prava manjina. Sigurnosna cenzura obuhvaća onemogućavanje pristupa sadržaju vezanom uz vojne sukobe i probleme s granicama. Cenzurom internetskih alata kontroliraju se mrežne stranice koje omogućavaju komunikaciju elektronskom poštom, stranice koje se bave pretraživanjima i telefonskim uslugama. Društvena cenzura podrazumijeva ograničavanje pristupa mrežnom sadržaju neprimjerenom određenim skupinama korisnika. Društvena cenzura obuhvaća najčešće pornografski sadržaj te stranice povezane s nasiljem i upotrebom droga.

Države koje provode cenzuru na internetu ulažu velika sredstva u razvoj računalnih programa za kontrolu sadržaja (eng. *content-control software*) s pomoću kojih se mogu filtrirati informacije na internetu. Cenzura na internetu može se provoditi metodom tehničkog blokiranja koja onemogućava pristup mrežnim stranicama, domenama ili IP adresama. Osim toga, tvrtke koje pružaju usluge pretraživanja interneta mogu u suradnji s vladom isključiti nepoželjne mrežne stranice iz rezultata pretraživanja. Na taj način nije onemogućen pristup takvim stranicama, ali otežano je njihovo pronalaženje. Države koje provode cenzuru na internetu potiču i autocenzuru kod autora koji objavljuju svoje tekstove na mreži, ali i kod korisnika koji pretražuju informacije.

Države s najjačom cenzurom na internetu

I totalitarne i demokratske države nakon pojave interneta donosile su zakone i propise kojima se regulira protok informacija na mreži. Zakonodavstva o cenzuri koja su vrijedila u tiskanom okruženju često se protežu i na mrežno. Razlika je u tome što vlade, ako žele kontrolirati informacije, moraju u obzir uzeti mrežne stranice u cijelom svijetu, a ne samo one koje se objavljuju unutar države.

U svijetu postoji nekoliko projekata koji prate cenzuru na internetu u pojedinim zemljama. *OpenNet Initiative* zajednički je projekt nekoliko svjetskih sveučilišta i znanstvenih instituta. Glavni cilj projekta nadzor je i izvještavanje o filtriranju na internetu u pojedinim državama.¹²⁶ Organizacija *Re-*

¹²⁶ About ONI. URL: <http://opennet.net/about>. (11. 09. 2007.).

porteri bez granica pokrenula je projekt u kojem su prikupljeni podaci o jačini cenzure u pojedinim državama. *Reporteri bez granica* zemlje s potpunom ili djelomičnom cenzurom na internetu često nazivaju "crnim rupama" u internetu i za svaku od njih prikupljaju dokaze o provođenju cenzure. Organizacija *Amnesty International* bavi se praćenjem poštivanja ljudskih prava u svijetu. Godine 2006. pokrenula je kampanju protiv cenzure na internetu, pozvavši države koje provode cenzuru da oslobode političke disidente zatvorene zbog izražavanja svojih mišljenja na internetu.

Kina je zemlja u kojoj se najviše provodi filtriranje sadržaja mrežnih stranica i na taj se način korisnicima uskraćuje pristup informacijama.¹²⁷ Blokiraju se stranice koje govore o demokraciji (npr. *Amnesty International*, *Hong Kong voice of democracy* isl.), stranice koje donose novosti (npr. *BBC*), stranice koje govore o zdravlju (npr. *AIDS Healthcare Foundation*), stranice sa sadržajem vezanim uz Tajvan i Tibet te stranice sa zabavnim ili religijskim sadržajem.¹²⁸

Prijestupnici koji na mreži objavljuju štetni sadržaj u Kini se kažnjavaju zatvorskim kaznama pa autori tekstova često provode autocenzuru.¹²⁹ Organizacije koje se bore protiv cenzure na internetu posebno ističu slučaj kineskog novinara koji je osuđen na kaznu od deset godina zatvora zbog toga što je elektronskom poštom kontaktirao jednu mrežnu stranicu u SAD-u. Novinar je u poruci pisao o upozorenju kineske vlade novinarima da ne pišu o demokratskim stavovima oporbe. Optužen je da je time odavao državne tajne strancima. *Amnesty International* i *Reporteri bez granica* tvrde da je u tom slučaju tvrtka koja zastupa Yahoo u Kini vlastima predala dokaze o spomenutoj komunikaciji između kineskog novinara i američke mrežne stranice. Drugi primjer provođenja cenzure na internetu odnosi se na internetsku tražilicu Google, koja je u Kini na zahtjev vlasti sudjelovala u onemogućavanju pristupa pojedinim mrežnim stranicama za kineske građane.¹³⁰ Zanimljiv projekt za proučavanje cenzure na internetu u Kini proveli su znanstvenici Sveučilišta u Indijani.

¹²⁷ Healy, S. The great firewall of China. // *Social Education*. 71, 3(2007), str. 158.

¹²⁸ Zittrain, J.; B. Edelman. Empirical analysis of internet filtering in China. URL: <http://cyber.law.harvard.edu/filtering/china/#stats> (15. 09. 2007.).

¹²⁹ China. URL: http://www.rsf.org/int_blackholes_en.php?id_mot=88&annee=2005. (27. 09. 2007.).

¹³⁰ Amnesty international press release : China : Internet companies assist censorship. URL: <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGASA17002> 2006. (27. 09. 2007.).

Izradili su mrežnu stranicu na kojoj je moguća usporedba različitih verzija Yahoo-a i Google-a.¹³¹ Posebno je zanimljivo usporediti američku i kinesku verziju tražilica. Upišemo li, na primjer, u Google-u riječ "Tiananmen" i pretražimo slike, u američkoj će se verziji prikazati slike demonstiranja i tenkova, a kineska će verzija prikazati trg okićen zastavama.¹³² Upišemo li riječ "censorship", kineska će verzija Yahooa pronaći jedan rezultat, a američka 28 800 000 rezultata. Kao zaključak priče o kineskoj internetskoj cenzuri može poslužiti nedavna izjava zamjenika kineskog ministra za informatičku industriju. Prema njegovu je mišljenju internet postao glavni tehnološki kanal za vanjsku špijunažu. Kineska je mreža puna sigurnosnih rupa koje koriste SAD i ostale neprijateljske sile.¹³³ Sudeći prema toj izjavi, proći će još dosta vremena dok mrežna komunikacija u Kini ne postane slobodna.

I u Sjevernoj Koreji provodi se jaka cenzura na internetu. Pristup internetu ima samo nekoliko tisuća građana, uglavnom državnih dužnosnika. Računala postoje na fakultetima i znanstvenim institutima, ali ona su povezana samo međusobno u strogo kontroliranu nacionalnu mrežu (intranet).¹³⁴

Na Kubi manje od 2% stanovništva koristi internet. Zabranjen je privatni pristup internetu pa korisnici moraju internetu pristupiti na javnim mjestima – u internet kafićima ili na sveučilištima – da bi se lakše mogao nadzirati pretraživani sadržaj. Sva računala imaju programe kojima se provodi filtriranje s pomoću ključnih riječi.¹³⁵ Za pisanje tekstova "proturevolucionarnog" sadržaja za inozemne mrežne stranice u Kubi je predviđena kazna do 20 godina zatvora.¹³⁶

Osim spomenutih država, još je desetak država u kojima se provodi potpuna ili gotovo potpuna cenzura interneta – Bjelorusija, Mianmar (Burma), Egipat, Iran, Saudijska Arabija, Sirija, Tunis, Vijetnam i druge.

¹³¹ Censearchip. URL: <http://homer.informatics.indiana.edu/censearchip>. (27. 09. 2007.).

¹³² Ličina, B. Kina : najveći cyber zatvor. URL: http://www.zamirzine.net/spip.php?page=print&id_article=3446. (27. 09. 2007.).

¹³³ Kina u strahu od špijuna jača cenzuru interneta. URL: http://www.24sata.hr/index.php?cmd=show_clanak&tekst_id=28423. (27. 09. 2007.).

¹³⁴ Zeller, T. In North Korea Internet is only for a few. URL: <http://www.ihf.com/articles/2006/10/22/business/won.php>. (20. 09. 2007.).

¹³⁵ Sprinkle, T. Press Freedom Group Tests Cuban Internet Surveillance. URL: <http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=321>. (20. 09. 2007.).

¹³⁶ Cuba. URL: http://www.rsf.org/int_blackholes_en.php?id_mot=109&annee=2005. (27. 09. 2007.).

Internetska cenzura u demokratskim državama

Pri donošenju zakona i propisa vezanih uz komunikaciju na internetu, demokratske se države pozivaju na Opću deklaraciju o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda, posebno na članak 19.¹³⁷ Često se postojećim zakonima dodaju odredbe koje se odnose na elektroničku sredinu. Takav je slučaj s američkim zakonom *Freedom of Information Act*, kojem su 1996. godine dodani amandamni poznati pod nazivom *Electronic Freedom of Information Act*.¹³⁸

Većina demokratskih država provodi minimalnu cenzuru na internetu. U Sjedinjenim Američkim Državama 1996. godine donesen je *Communications Decency Act* koji je bio prvi pokušaj uvođenja kontrole nad pornografskim sadržajem mrežnih stranica.¹³⁹ Godine 2000. donesen je *Children's Internet Protection Act*¹⁴⁰ prema kojem škole i knjižnice moraju provoditi zaštitu od pristupa stranicama pornografskog sadržaja ili bilo kojeg drugog sadržaja štetnog za djecu. Slične propise uvodi i većina drugih demokratskih zemalja. Europska je komisija od 1999. do 2002. godine provela program *Safer Internet Action Plan* kojim je nastojala potaknuti sigurniju upotrebu mrežnih tehnologija, pogotovo za djecu, kao i borbu protiv nezakonitih sadržaja te sadržaja koji su nepoželjni za krajnjeg korisnika.¹⁴¹ Godine 2007. održan je sastanak o sigurnom internetu na kojem se raspravljalo uglavnom o stvaranju sigurnog mrežnog okruženja za djecu.¹⁴²

Knjižnice, kao kulturne ustanove u demokratskim društvima, nalaze se pred velikom moralnom dilemom vezanom uz korištenje interneta – s jedne strane etički kodeksi knjižničarskih udruga posebno ističu pravo na slobodan pristup in-

¹³⁷ Universal declaration of human rights. URL: <http://www.un.org/Overview/rights.html>. (20. 09. 2007.).

¹³⁸ The freedom of information act. URL: http://www.usdoj.gov/oip/foia_updates/Vol_XVII_4/page2.htm. (27. 09. 2007.).

¹³⁹ Communications Decency Act. URL: http://www.epic.org/free_speech/CDA/cda.html. (27. 09. 2007.).

¹⁴⁰ Children's Internet Protection Act. URL: <http://www.ifea.net/cipa.pdf>. (27. 09. 2007.).

¹⁴¹ Activities : safer Internet programme. URL: http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/index_en.htm. (28. 09. 2007.).

¹⁴² Safer Internet and online technologies for children. URL: http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/public_consultation/index_en.htm. (28. 09. 2007.).

formacijama, a s druge strane, knjižničari imaju moralnu odgovornost zaštititi korisnike od štetnih sadržaja.¹⁴³

4. Zaključak

Cenzuru kao način uskraćivanja informacija provodile su, i još uvijek provode, sve crkvene i svjetovne vlasti od vremena antike do danas. Zbog toga je, proučavajući povijest cenzure, nužno pratiti i povijest ljudskoga društva, stvaranja i propadanja pojedinih država i religija, ali i povijest razvoja ljudske misli i znanosti. Utjecaj svih tih aspekata na sudbinu knjige i cenzuru proučavao je, i još uvijek proučava, A. Stipčević u svom dugogodišnjem znanstvenom radu. Cenzura za njega nije samo problem određenog političkog trenutka, nego široki društveno-povijesni fenomen koji je djelomično prisutan i u suvremenim demokratskim i informacijskim društvima. Proučavajući različite načine cenzure kroz različita razdoblja razvoja ljudskoga društva, A. Stipčević svojim cjelokupnim radom daje precizan i jasan pregled povijesti cenzure s nizom povijesnih primjera te vlastitih komentara i zaključaka – prve primjere cenzure pronalazi još u vrijeme starih civilizacija Egipta i Mezopotamije, zatim analizira cenzuru za vrijeme Rimskog Carstva, srednjeg vijeka, a posebno naglašava važnost izuma tiska u daljnjem razvoju cenzure. Mehanizmi cenzure doživljavaju intenzivan razvoj u 16. stoljeću kada je tisak već raširen Europom – broj tiskanih knjiga u naglom je porastu, a njihova cijena pada, što dovodi do sve bržeg širenja pismenosti i utjecaja pisane riječi. Crkva gubi kontrolu nad proizvodnjom knjiga pa cenzurom pokušava održati svoj utjecaj. Vrijeme uoči revolucija karakterizira iznimno snažna cenzura pa je takva je situacija i uoči Francuske revolucije. U 19. stoljeću poznati su slučajevi suđenja knjigama, a posebno je jaka i dobro organizirana bila cenzura u Austrijskoj Carevini. Za dvadeseto su stoljeće karakteristična tri totalitarna režima – komunistički, fašistički i nacionalsocijalistički – koji sustavno onemogućavaju slobodan protok informacija. Razvojem demokracije osvještava se nužnost slobode izražavanja, ali čak i najdemokratskije države, iako malo, uskraćuju informacije.

Kroz sva spomenuta povijesna razdoblja A. Stipčević analizira mehanizme i načine provođenja cenzure. Jedan od najstarijih je spaljivanje knjižnica u ratovima da bi se uništila

kultura i povijest poraženog naroda. Tijekom povijesti knjige su spaljivane, uvrštavane na razne popise zabranjenih knjiga, čišćene od "loših" mjesta, označavane oznakama, zatvarane u zatvorena spremišta knjižnica ili arhiva ili čak u zatvore.

Tiskanje i raspačavanje vlasti su kontrolirale zakonima o obveznom primjerku, preventivnom cenzurom, ograničavanjem rada kolportera, smanjivanjem i kontroliranjem broja tiskara. Knjižnice su često od vlasti dobivale naputke o čišćenjima, pogotovo nakon društvenih revolucija. Neke su vlasti cenzuru provodile javno, a neke tajno, bez ostavljanja pisanih tragova.

Autori zabranjivanih knjiga često su opominjani, tjerani u progonstvo, lišavani slobode ili osnovnih egzistencijalnih uvjeta, zatvarani u bolnice ili ubijani. Bez obzira na sve pritiske vlasti, pisci su uvijek pronalazili načine da svoje knjige objave – objavljivali su ih u vlastitoj nakladi, u inozemstvu, bilježili na magnetske vrpce, krijumčarili u zemlju, navodili pogrešna mjesta i vrijeme izdavanja, izmišljali nazive izdavača, objavljivali anonimne radove ili ih potpisivali pseudonimima. Autori koji su bili prisiljeni provoditi autocenzuru trudili su se čuvati originalne i necenzurirane rukopise da bi ta verzija poslužila za kasniju analizu. Sve spomenute, ali i brojne druge načine cenzure i obrane od cenzure, detaljno je analizirao A. Stipčević u svojim radovima. Posebno je vrijedan njegov doprinos proučavanju cenzure u Hrvatskoj. Ona se djelomično preklapa s poviješću cenzure drugih država pod čijom je vlašću Hrvatska bila u pojedinim povijesnim razdobljima. Tako su, na primjer, dijelovi Hrvatske pod mletačkom vlašću poštivali zakone Venecije, a stroga cenzura Austrijske carevine utjecala je na hrvatsku pisanu riječ u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda. Pojedini su Hrvati djelovali i pisali u inozemstvu objavljujući djela na europskim jezicima i tako potpadali pod jurisdikciju država u kojima su radili i objavljivali. Vrijedan je doprinos A. Stipčevića proučavanju cenzure u Hrvatskoj za vrijeme komunističkog režima. Iako nam je to razdoblje vremenski blizu, malo je pisanih podataka jer u komunističkoj Jugoslaviji cenzura službeno nije postojala. To će razdoblje vjerojatno biti i posebno obrađeno u trećem djelu *Socijalne povijesti knjige u Hrvata*, koji je u trenutku pisanja ovog članka u pripremi za tisak.

Cenzura u mrežnom okruženju logični je nastavak provođenja kontrole širenja informacija u tiskanom okruženju. Pisana riječ u tiskanom ili u elektroničkom obliku predstavlja potencijalnu opasnost za države – demokratske države teže slobodi pristupa svim vrstama informacija, a totalitarne dr-

¹⁴³ Trushina, I. Freedom of access : ethical dilemmas for Internet librarians. // The Electronic Library. 22, 5(2004), str. 416.

žave pokušavaju kontrolirati pristup informacijama bez obzira u kojem su obliku one objavljene.

Zaključimo na kraju ovaj pregled mislima A. Stipčevića: "Kakva će biti sudbina knjige, papirne i one nepapirne, u budućnosti, i kakve će reperkusije novi oblici knjiga imati na sudbinu pisane riječi u društvu, ne možemo sa sigurnošću predvidjeti. Čini nam se ipak da nemamo razloga sumnjati da će knjiga, odnosno pisana riječ, bez obzira na kojem će se materijalu pojaviti, doživljavati mnoge ugone i neugode, koje je doživljavala u svome dosadašnjem životu."¹⁴⁴ Ipak, "gledajući retrospektivno na dugu i zamršenu borbu može se nedvojbeno zaključiti da su cenzori dobili mnoge bitke, ali da su sve ratove izgubili."¹⁴⁵

Literatura

- About ONI. URL: <http://opennet.net/about>. (11. 09. 2007.)
- Activities : safer Internet programme. URL: http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/index_en.htm (28. 09. 2007.)
- Amnesty international press release : China : Internet companies assist censorship. URL: <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGASA170022006>. (27. 09. 2007.)
- Censearchip. URL: <http://homer.informatics.indiana.edu/censearchip>. (27. 09. 2007.)
- Children's Internet Protection Act. URL: <http://www.ifea.net/cipa.pdf>. (27. 09. 2007.)
- China. URL: http://www.rsf.org/int_blackholes_en.php?id_mot=88&annee=2005. (27. 09. 2007.)
- Communications Decency Act. URL: http://www.epic.org/free_speech/CDA/cda.html (27. 09. 2007.)
- Cuba. URL: http://www.rsf.org/int_blackholes_en.php?id_mot=109&annee=2005. (27. 09. 2007.)
- Healy, S. The great firewall of China. // *Social Education*. 71, 3(2007), str. 158-163.
- Kina u strahu od špijuna jača cenzuru interneta. URL: http://www.24sata.hr/index.php?cmd=show_clanak&tekst_id=28423. (27. 09. 2007.)
- Ličina, B. Kina : najveći cyber zatvor. URL: http://www.zamirzine.net/spip.php?page=print&id_article=3446. (27. 09. 2007.)

¹⁴⁴ Isto, str. 388.

¹⁴⁵ Kako izbjeći cenzora, str. 200.

- Safer Internet and online technologies for children. URL: http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/public_consultation/index_en.htm (28. 09. 2007.)
- Sprinkle, T. Press Freedom Group Tests Cuban Internet Surveillance. URL: <http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=321>. (20. 09. 2007.)
- Stipčević, A. Albanska knjiga pod srpskom čizmom. // *Globus*, br. 34. od 2. kolovoza, 1991., str. 38.
- Stipčević, A. Biblioteche distrutte e roghi di libri in Croazia 1991. // *Il Bibliotecario* (Roma), 31(1992) (gennaio-marzo), str. 157-160.
- Stipčević, A. Borba protiv cenzure u Hrvatskoj u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda. // *Zadarska smotra* (Zadar), 42, 6(1993), str. 27-33.
- Stipčević, A. Cenzura kao ograničavajući faktor u širenju informacija. // *Informacijske znanosti i znanje / uredili Slavko Tkalac, Miroslav Tuđman*. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993. Str. 131-138.
- Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Zagreb : Filozofski fakultet. Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992.
- Stipčević, A. Kako izbjeći cenzora. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 1997.
- Stipčević, A. La censura veneziana e il libro in Dalmazia. / Il libro nel bacino adriatico (secc. XV-XVIII). / A cura di S. Graciotti. Firenze : Leo Olschki, 1992. , str. 43-50.
- Stipčević, A. La politica di Venezia nei riguardi della fondazione di stamperie in Dalmazia. // *I rapporti politici e diplomatici. Atti del Congresso di Ancona-Jesi-Fabriziano-Senigallia-S. Marino*. 28 febbraio - 4 marzo 1987. Roma : Centro di studi sulla storia e la civiltà adriatica. 1988., str. 133-141.
- Stipčević, A. Libri dei carbonari italiani proibiti dalla censura austriaca in Dalmazia. // *Istria e Dalmazia nel periodo Asburgico dal 1815 al 1848*. / A cura di G. Padoan. Ravenna : Longo Editore, 1993. str. 69-74.
- Stipčević, A. Priča o Hrvatskom biografskom leksikonu : pokušaj ubojstva jedne knjige. Zagreb : Matica hrvatska, 1997.
- Stipčević, A. Obvezni primjerak između kulture i cenzure. // *Knjižničarstvo* (Osijek), 1, 1(1997), str. 9-16.
- Stipčević, A. O savršenom cenzoru : iliti priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

- Stipčević, A. Petar Pavao Vergerije ml. i rimska inkvizicija. // Acta Histriae (Koper) 7, 2(VIII)(1999), str. 49-60.
- Stipčević, A. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine : prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 43, 3(2000), str. 91-97.
- Stipčević, A. Povijest knjige. 2. prošireno i dopunjeno izd. Zagreb : Matica hrvatska, 2006.
- Stipčević, A. Priča o hrvatskom biografskom leksikonu : pokušaj ubojstva jedne knjige. Zagreb : Matica hrvatska, 1997., 226 str.
- Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : knjiga I. Zagreb : Školska knjiga, 2004.
- Stipčević, A. Selekcija informacija u referativnim publikacijama. // Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža", 1(1991), str. 197-203.
- Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : knjiga II. Zagreb : Školska knjiga, 2005.
- Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : Naklada Benja, 2000.
- Stipčević, A. Tajni srpski plan : uništenje hrvatskih biblioteka. // Globus., br. 77. od 29. svibnja, 1992., str. 50-51.
- Stipčević, A. The oriental books and libraries in Bosnia during the war : 1992-1994. // Libraries and Culture (Austin), 33, 3(1998), str. 277-282.
- Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj : 1945.-1990. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 48, 3-4(2005), str. 1-15.
- Stipčević, A. Zabranjene knjige u franjevačkim knjižnicama u Hrvatskoj. // Knjižnica Franjevačkog samostana Kloštar Ivanić : zbornik. Kloštar Ivanić : Franjevački samostan, 2000., str. 15-20.
- The freedom of information act. URL: http://www.usdoj.gov/oip/foia_updates/Vol_XVII_4/page2.htm. (27. 09. 2007.)
- Trushina, I. Freedom of access : ethical dilemmas for Internet librarians. // The Electronic Library, 22, 5(2004), str. 416-421.
- Universal declaration of human rights. URL: <http://www.un.org/Overview/rights.html>. (20. 09. 2007.)
- Zeller, T. In North Korea Internet is only for a few. URL: <http://www.iht.com/articles/2006/10/22/business/won.php>. (20. 09. 2007.)
- Zittrain, J. ; B. Edelman. Empirical analysis of internet filtering in China. URL: <http://cyber.law.harvard.edu/filtering/china/#stats> (15. 09. 2007.)

KAUZALNI MODEL CENZURE I AUTOCENZURE

Božidar Tepeš

Dosadašnja povijest cenzure i ono negativno što je od te cenzure ostalo u društvu u kome je primjenjivana, pokazuje da je duhovni život jednog društva nedjeljiv i da se na dulje vrijeme ne može spriječiti stagnacija, a potom i nazadovanje tog društva.

prof. Aleksandar Stipčević [1]

Uvod

Dvije najvažnije mjere u gušenju slobode tiska jesu autocenzura i cenzura [2]. Ovdje je u cenzuru uključeno uništavanje rukopisa, zabrana prodaje i širenja nepoželjnih publikacija. U ovom radu promatraju se novine, časopisi i knjige kao predstavnici tiskane riječi. Zabranjene tiskovine promatraju se prema godini izdanja i zemlje u kojoj su izdane. Sve zabranjene tiskovine koje se istražuju odnose se na Hrvatsku od 1970. do 1974. godine. Zemlje izdavanja tiskovina jesu Hrvatska, SR Njemačka, Italija, Francuska, Austrija, Engleska i Švicarska. U kauzalnom modelu cenzure i autocenzure godina izdanja tiskovina predstavlja globalni odnos prema slobodi tiska, a zemlje u kojima su izdane tiskovine su nosioci slobodne hrvatske riječi koja je cenzurirana u bivšoj Jugoslaviji.